

Skandináv óriások vállán állva? Szellemi örökség Sajnovics János *Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* című művében

Per Pippin Aspaas

The Hungarian Jesuit Joannes (János) Sajnovics' "Demonstratio" (Demonstratio that Language of the Hungarians and the Lapps is the same) is a classic of Finno-Ugrian linguistics. An astronomer without previous experience in the comparative study of languages, Sajnovics embarked upon his study, seemingly unprepared, while participating at an astronomical expedition to Finnmark in far-northern Norway in 1768–69. When spending the winter 1769–70 in Copenhagen, he interacted with members of the Royal Danish Society of Sciences and presented his theory at their sessions. His landmark "Demonstratio" was published in two editions, in 1770 (Copenhagen) and 1771 (Trnava). Close reading of the first edition strongly suggests that the novel methodology of Sajnovics was informed nearly exclusively by Scandinavian scholarship; references to central-European scholars and their theories characterize the revised, second edition of the "Demonstratio", which was made after Sajnovics and his mentor Maximilian Hell had returned to the Habsburg kingdom.

kulcsszavak: finnugor nyelvészet; összehasonlító nyelvészet; számi nyelv; magyar nyelv; tudománytörténet; Skandinávia; 18. század

Szeverényi Sándor – Várnai Zsuzsa (szerk.) 2023: „*a te Columbusod, Vespuccid*” - Tanulmányok Sajnovics Jánosról és a 250 éves Demonstratióról. *Studia uraloaltaica Supplementum* 12. 11–33. DOI: <https://doi.org/10.14232/sua.sup.2023.12.1>

1. A helyszín meghatározása¹

1768-1769-ben egy magyar jezsuita, Sajnovics János (1733–1785) a finnmarkbeli Vardøbe utazott. Ennek az utazásnak maradandó eredménye a finnugor nyelvészet úttörő jelentőségű értekezése. A bécsi császári és királyi csillagászt, Maximilian Hellt (Hell Miksa) (1720–1792), a Jézus Társasága tagját meghívták egy expedícióra a lutheránus északra. Hell feladata az volt, hogy 1769. június 3-4-én megfigyelje a Vénusz Nap előtti átvonulását. Mivel az átvonulás Európában éjfél körül történt volna, az éjféλι Nap birodalmába kellett utaznia, hogy a ritka jelenséget elejétől a végéig megfigyelhesse.

Hell expedícióját a dán-norvég király finanszírozta. A koppenhágai adminisztráció Hell-lel mint nemzetközi hírvű csillagással vette fel a kapcsolatot. A bécsi csillagásznak viszont szüksége volt egy asszisztensre, „valakire, akinek a személyisége illik az enyémhez” – ahogy később magyarázta. A szóban forgó útítársnak „a Jézus Társaságának tagjának kellett lennie, erős testi alkattal kellett rendelkeznie, és bátornak és rendíthetetlennek kellett lennie, ha nehézségekkel és veszélyekkel kellett szembenéznie”.² Ez a férfi volt Sajnovics, aki korábban Hell diákja volt Bécsben, de akkoriban a magyarországi Tyrnavia (Nagyszombat, német Tyrnau, szlov. Trnava) jezsuita egyetemén csillagász adjunktusként dolgozott.

Hell Miksának nagyobb tervei voltak annál, hogy pusztán megfigyelje az átvonulást. Ugyanis erőfeszítései akár meg is hiúsulhattak volna, ha 1769. június 3-án éjjel borult lett volna az égbolt. Ezért sietett már az átvonulás előtti év októberében eljutni a célállomásra, Vardøbe. A két jezsuita végül közel kilenc hónapot töltött Vardøben, ahol a tranzitus megfigyelése mellett számos kiegészítő vizsgálatot is végeztek. Megfigyelték a sarki fényt, megvizsgálták az iránytű deklinációját, megmérték az apály és dagály mértékét, a hőmérsékletet, a

---

¹ E munka egy korai változatát a Sajnovics Demonstratio 250. évfordulója alkalmából rendezett konferencián mutatták be 2021. október 21-én. A kézirat sokat köszönhet két anonim lektor véleményének, mielőtt angol nyelven megjelent a Nordlit című folyóiratban. (Nordlit vol. 49, No. 2 (2022), <https://doi.org/10.7557/6553>, <https://doi.org/10.7557/13.6553>). Ez a tanulmány ennek a munkának a magyar nyelvű fordítása. A tanulmányt magyarra fordította Szeverényi Sándor, a fordítást ellenőrizte C. Vladár Zsuzsa és Tamás Ildikó. A Demonstratióból származó idézetek a Demonstratio első, koppenhágai kiadásának első magyar nyelvű kiadásából származnak (Sajnovics 2021), a fordító C. Vladár Zsuzsa (Sajnovics 2021).

² Hell bevezetője a (befejezetlenül maradt) *Expeditio litteraria ad Polum Arcticum*, szerkesztette és angol fordítással ellátta Per Pippin Aspaas, Maximilianus Hell (1720-1792) and the Eighteenth-Century Transits of Venus: A Study of Jesuit Science in Nordic and Central European Contexts (PhD disszertáció, University of Tromsø, 2012), 383–417. (a 415. oldalon). Fulltext: <https://hdl.handle.net/10037/4178>.

légnyomást, kiszámították a szélességi és hosszúsági fokokat stb. A Finnmarkból vissza, dél felé tartó út során hosszabb ideig, 1769 októberétől 1770 májusáig Koppenhágában tartózkodtak.³

Az expedíció alkalmat adott egy olyan hipotézis tesztelésére, amelyet a korabeli Európában már több tudós is felvetett – a magyar nyelv és a ma finnugornak nevezett nyelvcsoporthoz más nyelvei közötti lehetséges nyelvi kapcsolatról van szó. Így került a középpontba a magyarul beszélő Sajnovics. 1770. január 19-én Koppenhágában, a Dán Királyi Tudományos Társaság előtt kezdte meg a számi és a magyar nyelvet összehasonlító dolgozatának felolvasását. Két további ülés után, január 26-án és február 9-én, a dolgozatot ugyanezen társaság égisze alatt azonnal ki is nyomtatták. Magyarul a mű teljes címe (Sajnovics 2021: 97):

Sajnovics János S. J., Fehér vármegyei tordasi magyarnak a Koppenhágai és Trondheimi Királyi Tudós Társaság tagjának Bizonyítása: a magyar és a lapp nyelv azonos. Felolvastatott a Dán Királyi Tudós Társaságban Koppenhágában az 1770. év január hónapjában. Koppenhágában, a Királyi Árvaház Nyomdájában nyomtatta Gerhard Giese Salicath

Figyelemre méltó, hogy Sajnovics két királyi tudós társaságnak is tagja volt. A cím után következő oldalakon a dán-norvég mecénaturát még inkább kiemeli a királyi udvar egyik leghatalmasabb tanácsosának, Thott Ottónak (1703–1785) szóló dedikáció. Thott modern értelemben a belügyminiszteri, valamint az egyházi, oktatási, kutatási és innovációs miniszteri funkciót töltötte be. Sajnovics mecénása is hatalmas tudással rendelkezett, könyvek és kéziratok lelkes gyűjtője volt; a koppenhágai Királyi Tudós Társaság elnökeként ő adott otthont a társaság üléseinek, amelyeket a belvárosi palotájában tartottak. A lutheránus Dán és Norvég Királyság szívében a jezsuita látogató is láthatóan teljes támogatást élvezett.

A *Demonstratio* nyomtatása 1770. április elejére készült el; Sajnovics útinaplójából tudjuk, hogy az első példányt már abban a hónapban, 10-én a kezében tartotta.⁴ Hat héttel később a két jezsuita végleg elhagyta a dán fővárost. A dán

---

³ Joannis Sajnovics. S. J. Ungari Tordasiensis e Comitatu Alba-Regalensi, Regiæ Scientiarum Societatis Hafniensis, et Nidrosiensis socii *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Regiæ Scientiarum Societati Danicæ prælecta Hafniæ mense Januario Anno MDCLXX. (Hafniæ, Typis Orphanotrophii Regii, excudit Gerhard Giese Salicath [évszám nélkül, 1770].)

⁴ Sajnovics, *Napló*, 1770. árpilis 10.

fordítás még ugyanabban az évben megjelent a Dán Királyi Tudományos Társaság hivatalos kiadványának részeként:⁵

Johannes Sainovics bizonyítása arról, hogy a magyarok és a lappok nyelve azonos. Latinból fordította M. R. Fleischer

A dán fordítás hűen adja vissza a latin szöveget, bár hiányzik belőle az Otto Thottnak szóló ajánlás. Legjobb tudomásom szerint M. R. Fleischer személyét nem tárgyalta Sajnovics Demonstrációjának irodalma. Mivel a dolgotat latinból fordították, feltételezhetjük, hogy az egyetemmel kapcsolatban álló személyről van szó. A Fleischer családnév nem volt ritka, de a koppenhágai egyetem hallgatóinak matriculájából (anyakönyvéből) ítélve az „M. R. Fleischer” rövidítésre nincs más szóba jöhető jelölt, mint Erasmus Fleischer, vagy M[agister] R[asmus] Fleischer (1744–1804; az Erasmus a Rasmus latinizált formája). 1761. július 28-án, 17 évesen, „E schola Roeskildensi” (a roskildei gimnáziumból) iratkozott be az egyetemre. 1762. július 30-án baccalaureus lett a filozófiából, 1768. szeptember 27-én pedig magisterré nevezték ki, és egyben a *communitas regia*, a szegényebb családokból származó diákoknak szállást és megélhetést biztosító különleges intézmény prodekanja volt (Birket-Smith 1912: 215, 229, 285). Rasmus Fleischer elismerten jól tudott latinul. A tizennyolcadik század utolsó három évtizedében számos művet írt korabeli kulturális folyóiratokba, köztük számos könyvkritikát, elsősorban filológiai művekről.⁶

Miután visszatért hazájába, Sajnovics megjelentette a latin *Demonstratio* bővített kiadását. Ezt 1771 februárjában vagy márciusában nyomtatták ki, a következő címmel:⁷

⁵ Johannis Sainovics ‘Beviis, at Ungarernes og Lappernes Sprog er det samme. Oversat af det Latinske ved M. R. Fleischer’, *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnse Selskab ere fremlagte og oplæste* i Aarene 1765. 1766. 1767. 1768. og 1769. Tiende Deel. (Kjøbenhavn: Udi det Kongelige Waysenhuses Bogtrykkerie, og paa dets Forlag, Trykt af Gerhard Giese Salikath. Aar 1770), 653–732.

⁶ Rasmus Nyerup, *Dansk-norsk Litteraturlæxicon, Første Halvdel* (Kjøbenhavn: Gyldendal, 1818), 170; A. Jantzen, in *Dansk Biografisk Lexikon*, ed. by Carl Fredrick Bricka, V. Bind (Kjøbenhavn: Gyldendal, 1891), 201–202; H. Ehrencron-Müller, *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, Bind III (København: Aschehoug, 1926), 69–71; Bjørn Kornerup, in *Dansk Biografisk Leksikon*. 3. kiadás (nyomtatva 1979–84), online: https://biografiskeleksikon.lex.dk/Rasmus_Fleischer. Ehrencron-Müller valóban Rasmus Fleischer művei közé sorolja a *Demonstratio* fordítását.

⁷ Joannis Sajnovics. S. J. Ungari Tordasiensis e Comitatu Alba-Regalensi Regiæ Scientiarum Societatis Hafniensis, et Nidrosiensis socii *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Regiæ Scientiarum Societati Danicæ prælecta, et typis excusa Hafniæ Anno MDCCLXX. Recusa (Tyrnaviæ, Typis Collegii Academici Societatis Jesu [évszám nélkül,

Sajnovics János S. J. [*Jézus Társaság*] *Fejér Vármegyei tordasi magyarnak, a koppenhágai és trondheimi Királyi Tudós Társaság tagjának Bizonyítása a magyar és a lapp nyelv azonos felolvastatott a Dán Királyi Tudós Társaságban és kinyomtatott Koppenhágában, 1770-ben újranyomattatott Nagyszombatban a Jézus Társaság Akadémiai Kollégiumának betűivel*

(Sajnovics 1994: 11)

Amint az e tanulmány szerzője által összeállított adatsorból kiderül,⁸ a közép-európai művekre való hivatkozások, valamint a magyar irodalmi kánonból származó nevek száma ekkorra már jelentősen megnőtt. A nagyszombati kiadás tehát Sajnovics úttörő tanulmányának szellemi örökségét a skandináv környezetből kimozdította, és kifejezetten közép-európai művé tette. Bár ez önmagában véve érdekes, Sajnovics eredeti információs és inspirációs forrásainak kérdését vizsgálva kisebb jelentőségű. Ebben a tanulmányban ezért fő forrásként a koppenhágai eredeti első kiadást fogom használni, amelyet a Dán és Norvég Királyságban tett expedíciója során írt nyomtatásban meg nem jelent levelek és jegyzetek egészítenek ki.⁹

1771.) A szövegből magából származó belső bizonyítékokat az 1771-es nyomtatás évére vonatkozóan összefoglalja Danilo Gheno (1975: 45–49). Az ugyanezen év februárjára vagy márciusára utaló levéltári bizonyítékokat lásd Aspaas, „Maximilianus Hell”, 121–122 n235.

⁸ Per Pippin Aspaas, *References to scholars and linguistic sources in the two editions of Sajnovics' Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse (Hafniae, 1770; Tyrnaviae, 1771)*, <https://doi.org/10.18710/XOYEHP>, DataverseNO, V3 (13 September 2022). Köszönöm Vladár Zsuzsa segítségét több hivatkozással kapcsolatban.

⁹ Sajnovicsról és a *Demonstratio* című művéről az elmúlt évtizedekben igen sok szakirodalom jelent meg. Az első kiadással ellentétben, amely a közelmúltig csak latin és dán nyelven volt hozzáférhető, a nagyszombati kiadás faksimile (1968), valamint német (1972) és magyar (1994) fordításban is hozzáférhető. A legtöbb kutatás tehát a revidált nagyszombati átdolgozáson alapul, nem pedig a koppenhágai *editio princeps*-en. Lásd a Thomas A. Sebeok bevezetőjével ellátott faksimile kiadást: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse, Uralic and Altaic Series, 91.* (Bloomington: Indiana University, [1968]); német fordítás: Monika Ehlers, Décsy Gyula és Wolfgang Veenker kommentárjával és utószavával: *Beweis, daß die Sprache der Ungarn und Lappen dieselbe ist, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1972);* magyarra fordította Vladár Zsuzsa, szerkesztette Szij Enikő: *Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos, Bibliotheca Regulyana, 2* (Budapest: ELTE, 1994). Legutóbb azonban megjelent az első kiadás gazdagon kommentált változata Budapesten: *A koppenhágai Demonstratio. Bizonyítás: A magyar és a lapp nyelv azonos. 1770, fordította és kommentálta Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, szerkesztette Szij Enikő. Bibliotheca Regulyana, 7.* (Budapest: Pytheas, 2021). Magyar nyelvtudás híján csak felületesen tudtam felhasználni a magyar nyelvű kiadásokat és más vonatkozó szakirodalmat.

2. „Sans doute le premier comparatiste moderne”

A matematikai-empirikus megközelítés volt Sajnovics fő hozzájárulása nemcsak a finnugor nyelvészethez, hanem az összehasonlító nyelvészet egészéhez. A *Demonstratio* olyan jeles tudósokból váltott ki lelkes kritikát, mint August Ludwig Schlözer (1735–1809) Göttingenben és Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) Åbóban (Turku).¹⁰ Ezzel szemben Sajnovics hazájában kétségbe vonták az expedíció nyelvészeti eredményeit, amikor a magyar nemességhez és (később) a jezsuita rend 1773-as drámai feloszlata után Bécsben berendezkedő egyházzellenes, szabadkőműves elithez tartozó olvasók szembesültek velük.¹¹ Bár a két jezsuita személyes sorsa tragikusan alakult, a kora újkori tudomány-történetírásban mindenképpen helyet érdemeltek – Hell a Vardøben megfigyelt Vénusz-átvonulásról szóló egyedülálló adathalmazza miatt, Sajnovics pedig a finnugor nyelvészetben mérőföldkőnek számító munkája miatt. Egy kommentátor egyenesen úttörőként is üdvözölte az utóbbit, nemcsak ami a finnugor nyelvek összehasonlítását illeti: feltehetően összességében Sajnovics volt „sans doute le premier comparatiste moderne” (Dessaint 1995: 458), az első kétségtelenül modern összehasonlító nyelvész volt. De miért is számított a *Demonstratio* modernnek?¹²

Először is Sajnovics világosan látta, hogy a könyveken és más írott forrásokon túl szükség van más típusú anyagra is. Azt állította, hogy egy nyelv fonetikája a nyelv elsődleges jellemzői közé tartozik. Kutatására jóval a magnetofon feltalálása előtt és több mint egy évszázaddal a nemzetközi fonetikai ábécé létrehozása előtt került sor. Ahhoz, hogy megfelelően össze tudja hasonlítani a számit a magyarral, egyszerűen nem támaszkodhatott csupán az írott források feletti elmélkedésre – egy anyanyelvi beszélő hangját kellett hallania.¹³

Másodszor, szükségesnek tartotta, hogy a vallási, hitvilági szférán kívüli szavakat használjon, és ezért olyan általános fogalmakra összpontosított, mint „hó”, „kő” és „út”. A Miatyánk (Pater noster) gyakran a legelső szöveg volt, amelyet a misszionáriusok idegen földön lefordítottak. Ez kényelmes kiindulópontot jelentett a tudósok számára, akik a világ számos nyelvét próbálták meg össze-

¹⁰ August Ludwig Schlözer, *Allgemeine Nordische Geschichte* (Halle: bey Johann Justius Gebauer, 1771), 306–307 és Henrik Gabriel Porthan, in: *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo*, N:o 1 (Den 15 Januarii 1771), 3–8; N:o 8 (Den 30 April 1771), 61–62; N:o 18 (Den 30 September 1771), 138–141; N:o 19 (Den 15 October 1771), 148–150, N:o 23 (Den 16 December 1771), 180–181, N:o 24 (Den 31 December 1771), 186–188.

¹¹ Erről lásd Aspaas – Kontler 2020, különösen 322–329, 362–366, 378–387.

¹² A következő bekezdések több, a finnugor tanulmányokban jártas tudós érvelésére épülnek, lásd különösen Décsy és Veenker "Nachwort"-jét Sajnovics német kiadásában, *Beweis*, 159–163. és Vladár Zsuzsa (2008).

¹³ Sajnovics, *Demonstratio*, első kiadás, 11, 22–23.

hasonlítani. A módszertani szigor azonban e gyakorlat ellen szólt. Egy misszionárius szóhasználatát valószínűleg nagyban befolyásolta kulturális háttere. Még a szintaktikai és morfológiai jellemzők is gyakran megváltoztak az ilyen fordításokban, mivel a Biblia emelkedett stílusa hajlamos volt felülírni a még nem kodifikált nyelvek természetes nyelvezetét.¹⁴

Harmadszor, amikor közös etimológiájú szópárokat keresett, Sajnovics arra törekedett, hogy általános törvényszerűségeket állapítson meg a hangváltozásról. A feltűnő hasonlóságok helyett inkább a különbözőségek mintáit kellett megállapítani. Ezt a skandináv hallgatóságának a „Gib mir einen Trunk Wasser” („Adj nekem egy korty vizet”) német mondattal szemléltette. Dánul ez „Giv mig en Drik Vand”, svédül „Vatten” lenne.¹⁵ Szisztematikus váltás van, magyarázza Sajnovics, a *Wasser* ~ *Watter ~ *Vatten* ~ *Vand* között.¹⁶ További analóg példák közül kiemelhetjük a *Mutter* ('anya') ~ *Moder* ~ *Mor* szavakat,¹⁷ ahol érdekes módon a végső írásmód a norvég változatot képviseli, egy olyan változatot, amelyet Sajnovics kétségkívül saját fülével hallott (a norvég a XVIII. században még nem volt írott nyelv). A lényeg az, hogy sem a *Mor/Mutter*, sem a *Vand/Wasser* nem feltűnően hasonló párok, de a germán nyelv különböző változatainak összehasonlításával megfejthetők a hangváltozások rendszerszerű mintái.

Negyedszer, Sajnovics úgy vélte, hogy a fonológia és az etimológia mellett a nyelvek nyelvtani szerkezete is fontos információkat szolgáltat a nyelvek összehasonlításakor. Számára a magyar és a számi nyelv szintaktikai és morfológiai rendszerének párhuzamosságai közös gyökereikről tanúskodtak. Valójában úgy találta, hogy „a főnevek és az igék összeszerkesztésének módja” és „az affixumok és a szuffixumok használata különösen fontos”, amit figyelembe kell venni a nyelvek összehasonlításakor.¹⁸

Ötödször, Sajnovics munkája hozzájárul a nyelv és a nyelvjárás fogalmának régi vitájához. Tanulmánya több mint tizenöt évvel előzte meg William Jones híres beszédét az indoeurópai nyelvcsaládról (Jones 1788). Jones egyik fő eredménye egy elveszett proto-nyelv elmélete volt, amelyből az olyan nyelvek, mint a szanszkrit, a latin és az ógörög származnak (1788: 422–423). Bár kevésbé expliciten, de Sajnovics is egy olyan lingua primæva-ról beszél, amely a számik és a magyarok közös nyelve volt tizenhárom évszázaddal korábban, mielőtt a népvándorlás

¹⁴ Sajnovics, *Demonstratio* első kiadás, 9–12.

¹⁵ Sajnovics, *Demonstratio* első kiadás, 17.

¹⁶ Sajnovics, *Demonstratio* első kiadás, 26.

¹⁷ Sajnovics, *Demonstratio* első kiadás, 26–27.

¹⁸ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, Bevezetés, 2. oldal “Ad Regiam Scientiarum Societatem” (nincs oldalszám): “Et, quod præcipuum est, Nomina ac verba construendi modum, Affixis, & Suffixis utendi rationem inter se comparare.”

következtében szétváltak volna. Még a negyedik században magyar törzsek telepedtek le a Kárpát-medencében, ahol azóta is éltek, elszakadva a messzi északon élő rokonaiktól. Azt a feltételezést, hogy „mindkét nemzet [azaz a számik és a magyarok] minden jelentős változás nélkül érintetlenül őrizte volna meg ősi nyelvét (lingua primæva) tizenhárom évszázadon át, senki sem hiheti, aki a nyelvek szokásos változásaival tisztában van.” – írja.¹⁹ Lehet, hogy egy és ugyanazon nyelv különböző dialektusai nem értik egymást, de tézise szerint attól még ugyanaz a nyelv.

Sajnovics munkájának eredetisége az alábbiakban foglalható össze:

- 1) egy nyelv fonetikája annak elsődleges jellemzői közé tartozik.
- 2) a nyelvek összehasonlításakor a hitvilágon kívüli szavakat kell használni.
- 3) a hangváltozás általános törvényszerűségei fontosabbak, mint a feltűnő hasonlóságok
- 4) a nyelvek nyelvtani szerkezete kulcsfontosságú a rokonság megítélésakor.
- 5) a rokon nyelvek csupán egy közös, - gyakran elveszett - eredeti nyelv dialektusai

Hozzátehetjük továbbá, hogy a *Demonstratio* szövege az általános műveltségű közönség számára, nem pedig a szakemberek számára készült. Sajnovics nagyon határozottan fogalmaz a módszertanról, és nem feltételezi sem a számi, sem a magyar nyelv előzetes ismeretét. Teljesítménye éppúgy pedagógiai, mint tulajdonképpen nyelvészeti eredmény. Felmerül a kérdés: hol tanulta mindezt? Newton híres mondásával: ha messzebbre látott, mint mások, az csak azért lehet, mert óriások vállán állt.

3. Nyelvész születik

Sajnovics a tanulmányában elismeri, hogy nem ért a grammatikához, sőt, még csak nem is beszél a számi nyelvet. Szakterülete a csillagászat és az alkalmazott matematika más ágai voltak. Magyar anyanyelvüként és matematikai beállítottságú tudósként azonban nyelvészeti terepmunkát végzett Finnmarkban, ahol a számik éltek.²⁰

Bécsbe és Nagyszombatba való visszatérésük után Hell azt állította, hogy éppen azért választotta Sajnovicsot útítársául, mert nyelvészeti vizsgálatlalt akarta

¹⁹ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 1–3 (2. oldal): „quod utraque Gens linguam suam primævam ab omni notabili mutatione per 13 Secula immunem conservaverit, nemo eorum credet, quibus Linguarum consvetæ vicissitudines perspectæ sunt”. (A első kiadásban található nyomdahibát – “Linqvarum” – a másodikban javították, p. 2.)

²⁰ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, Bevezetés: „Ad Regiam Scientiarum Societatem” (oldalszám nélkül).

megbízni. Emellett úgy állította be magát, mint az egyetlen szaktekintély, akinek irányítása és felügyelete alatt Sajnovics végezte munkáját.²¹ Ez a legjobb esetben is félrevezető. Semmilyen előkészületre utaló jelet sem találunk. Minden hiteles bizonyíték arra utal, hogy a kutatás spontán módon indult.

Amikor 1768 nyarán észak felé utaztak, Hellt és Sajnovicsot útközben a helyi polgári és egyházi adminisztráció képviselői fogadták, köztük Christiania (ma Oslo) egyik műkedvelő tudósa, Caspar Storm (1718–1777) Stiftamtman (egyházmegyei kormányzó). Storm néhány tudományos eszközön kívül könyveket is kölcsönzött a két jezsuitának: egy számi nyelvtant és egy kis szótárt. Mindkét mű szerzője Knud Leem (1697–1774) volt, a trondheimi Seminarium Laponicum számi nyelv professzora (Leem 1748, 1756). Az 1752-ben az akkori királyság legészakibb városában alapított szemináriumban Leem számi nyelvoktatást biztosított azoknak a gimnazistáknak, akik a távoli észak-norvégiai misszionáriusi pályát tűzték ki célul. A christianiai Stormnál tett látogatásuk után Hell és Sajnovics 1768 júliusában és augusztusában több mint három hetet töltöttek Trondheimben. A fennmaradt leveleikből és útinaplójukból ítélve azonban egyetlen látogatást sem tettek a számi nyelv fő tudományos tekintélyénél. Ha a számi nyelv tanulmányozása szerepelt volna a terveikben, akkor a Leemnél tett látogatás nyilvánvalóan elsőbbséget élvezett volna. Ehelyett úgy tűnik, hogy Leem könyvei a poggyászukban pihentek, egészen addig, amíg végül több héttel később Vardøbe nem érkeztek.²²

²¹ A legmarkánsabb megjegyzést a Koppenhágai Tudományos Társaság előszavában találjuk, ahol a második kiadás egy új, Hell által diktált bekezdést tartalmaz, melyben azt állítja, hogy Sajnovicsot „most ehhez az északi expedíciójához is kísérőül választott, és magával vitt Finmarchiába, hogy társa legyen a munkában, főképp, ami a lapp nyelv vizsgálatát illeti.” „Ipse [scil. Hell] enim me [scil. Sajnovics], eadem benevolentia, qua olim jam biennio integro Viennæ in Astronomicis sibi ad manus esse voluit, Expeditionis quoque hujus ad Arctos delegit comitem, & laborum suorum, ac potissimum (disquisitionis Idiomatis Laponici causa suscipiendorum) futurum socium, secum in Finmarchiam detulit” (Sajnovics, *Demonstratio* 2. kiadás, [oldalszám nélkül]). Az első kiadásban nyoma sincs ilyen állításnak, amelyben Hellnek csupán megköszönik, hogy kitartóan bátorította Sajnovicsot, hogy tanulmányát befejezze, és hogy jó mentor volt, aki megadta neki a szükséges *otiumot*, és tekintélyét felhasználva másokat is arra ösztönzött, hogy segítsenek neki az úton (lásd különösen 1. kiadás, 81). A továbbiakról lásd Aspaas, 'Maximilianus Hell'. 117–131.

²² Az útinapló azonban arról tanúskodik, hogy Sajnovics ismerte Leem egy másik kiadványát, a gazdagon illusztrált *Beskrivelse over Finmarkens Lapper / de Laponibus Finmarchiae descriptio* című munkát (Kjøbenhavn: Trykt udi det Kongel. Waysenhuses Bogtrykkerie af G. G. Salikath, 1767). Ez azonban mindenekelőtt néprajzi, nem pedig nyelvészeti munka volt. Sajnovics, napló, 1768. szeptember 25.

A Demonstratio első kiadása nyomatékosan utal arra, hogy maga az ötlet, hogy az expedíció tudományos programjába nyelvi tanulmányokat is beilleszzenek, Maursundban, a Tromsøtól északra fekvő Skjervøy közelében lévő kereskedelmi kikötőben született. Az 1768 őszen észak felé tartó tengeri útjukon a kedvezőtlen széljárás miatt több napot töltöttek itt. Az útinaplóban néprajzi megfigyeléseket találunk a helyi számikról, akiket a magyarországi paraszti népességhez hasonlítanak.²³ A Demonstratióból hiányoznak az ilyen néprajzi leírások. Tartalmazza azonban ezt a különös anekdotát:²⁴

„Midőn Mauersundban, egy finmarchiai határmenti kikötővárosban vesztegeltünk a kedvezőtlen szél miatt, felkerestük a helyi kereskedőt. Épp ott volt T. DAASS úr is, annak a népnek a misszionáriusa, amely közeli tenger partján halászatból él, karéliainak nevezi magát, és úgy tartja, hogy Karéliából érkezett egykor oda. Eközben véletlenül betért épp a kereskedésbe egy karéliai is, és a misszionárius elimádkoztatta vele a Miatyánkot. S íme, néhány szót tökéletesen megértettünk, és a többit is úgy ejtette, ahogy csak egy magyar embertől várható.”

(Sajnovics 2021: 118)

Ironikus módon a Pater noster volt a kiindulópont. Sajnovicsra azonban jellemző, hogy már itt is a nyelv általános hangzására helyezi a hangsúlyt. A fonetika többet számít, mint az, hogy egy-két közismert imádságban van-e egy-két szó, amely azonnal érthető volt. Egy másik pont az, hogy egy „karéliai” volt az, aki a Miatyánkot elimádkozta. Maursund környékének helyi lakossága nemcsak számi beszélőkből állt, hanem éltek ott a Svéd Királyság finn nyelvű részeiből bevándoroltak is, akiket ma kvénnek neveznek, de akkoriban gyakran „karélnak” neveztek. A hangzás általános benyomása azonban eléggé hasonló volt. Az anekdota Sajnovics megjegyzésével zárul,²⁵

„Ez a dolog megerősítette T. HELL atya sejtését és feltevését, hogy a finn, a lapp és a magyar nép rokon egymással, és ettől kezdve szüntelenül hevesen biztatott,

²³ Sajnovics, *Napló*, 1768. szeptember 28.

²⁴ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 14–15: „Dum Mauersundii, qui portus est ad Finmarchiæ limites, adverso vento detineremur, loci Mercatorem invisimus; aderat quoque Venerandus D. Daass Missionarius illius Gentis, quæ ad oras vicini maris piscatu vivens, Carelianam se appellat, & ex Carelia olim huc advenisse traditur. Horum Careliorum quispiam fortuito cubile ingressus, jubente Missionario, orationem Dominicam recitavit. Ecce autem, præter voces aliquas, quas omnino intelleximus, reliquas enunciandi modus is erat, quem non nisi ex Ungarico ore sperare posses.”

²⁵ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 15: „Res ista R. Patris HELL suspicionem, Gentem Fennicam, & Lapponicam, cum Ungarica affinitatem habere penitus confirmavit. Atque ex illo jam tempore, me incitare non cessavit, ut in propiorem convenientiam Idiomatis Ungarorum, & Lapponum, ipso gravioribus occupato negotiis, inquirerem”.

sarkallt, kért és sürgetett, hogy derítsem ki a magyar és a lapp nyelv közelebbi egyezését, mivel ő maga fontosabb teendőkkel volt elfoglalva.”

(Sajnovics 2021: 188–119)

A második Demonstratio-kiadás módosított elbeszélésében ezt átfogalmazták, eszerint Hell az, aki arra kéri a misszionáriust, hogy mondja el az Úr imáját. Ezen kívül megjelölik, hogy Schefferus Lapponia és Büsching Erdbeschreibung című műve adta Hellnek az ötletet.²⁶

Akárhogy is volt, miután a két jezsuita Vardøben letelepedett, a sarki éjszaka beköszöntével bőven volt alkalmuk olvasni és tanulni. A borús időjárás alatt a két csillagász nem is nagyon tudott mást tenni, mint a lámpájuk mellett ülni és kutatni. Az olvasás mellett a Vardø-sziget korlátozott számú lakosságával, köztük a helyi plébánossal, Henning Junghans Kaurinnal (1737–1797) is érintkeztek. Sajnovics, amikor Hell arra sarkallta, hogy kitértően folytassa a számi kutatásokat, tanácstalan volt:²⁷

„De! milyen módon kezdjem el a vizsgálatot? hiszen a LEEM-féle Grammatikán és lapp Nomenclatoron kívül semmilyen segédeszközöm nem volt, e könyveket excellenciája STORM titkos tanácsos úr ajándékozta nekünk, mikor Christianián (Oslón) átutaztunk, kérés nélkül, megtisztelő figyelmesség gyanánt. Ha felütöttem ezta grammatikát, szabályok hosszú sorát láttam benne, csakhogy a számomra teljesen ismeretlen dán nyelven. Ha a Nomenclatorba tekintettem, lapp szavakat találtam, szinte csupa magánhangzóval és csodálatos módon összehordott mássalhangzóval lejegyezve, ezért hát sehogy sem tudtam kitalálni, hogyan is lehetne elolvasni vagy kimondani őket?”

(Sajnovics 2021: 119)

Ami a dán nyelvet illeti, Sajnovics rendelkezett egy latin–dán iskolai szótárral, a Nucleus Latinitatis-szal, de ennek használata nehézkes volt, nem utolsósorban azért, mert a Leem által a Nomenclatorban használt számos szokatlan szó és

²⁶ Sajnovics, *Demonstratio* 2. kiadás, 22–23. Ami a Schefferus és Büsching vonatkozó passzusait illeti, lásd Schefferus 1673 és Büsching 1764, különösen 584. oldal.

²⁷ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 15: „At! quam via disquisitionem aggrederer? nihil subsidii habebam ad manum, præter Grammaticam, & Nomenclatorem Lapponicum, Authore Leemio editum, utpote, quos libros Exc. Consil. Int. D. a STORM Christianiam transeuntibus magna humanitatis significatione, ne petentibus quidem obtulerat. Quod si Grammaticam hanc aperui, longam præceptorum seriem vidi quidem, sed Danico sermone, mihi ignoto conscriptam. Si Nomenclatorem inspexi, vocabula Lapponica meris fere vocalibus, & mirabiliter collocatis consonantibus, ita expressa inveni, ut, qua ratione legi, aut enunciari possent? nullo modo assequer.”

összetétel hiányzott a Nucleushoz csatolt dán indexből.²⁸ Hogy ezt az akadályt megkerülje, Sajnovics Vardø-sziget plébánosától, a fent említett Kaurintól kért segítséget. Ő segítette neki lefordítani Leem teljes miniszótárát, így néhány hét múlva birtokában volt egy „számi–latin nómenklatúrának”. Sajnovics a számi morfológiai és szintaktikai elemeket is össze akarta hasonlítani; Kaurin segítette neki a Grammatica lefordításában is. De még mindig maradt egy másik, alapvető probléma – nevezetesen a számi helyesírás sajátos rendszere, amelyre a fenti idézetben utaltunk. Kaurin segítsége ismét döntő fontosságú volt.

A sarki éjszaka végeztével a számi rénszarvaspásztorok ellátogattak Vardø szigetére, hogy kereskedjenek a helyi lakosokkal. Sajnovics megragadta a lehetőséget. A számi látogatókat a következő módon faggatták: a magyar jezsuita kiválasztott egy szót latinul. Az evangélikus lelkész hangosan felolvasta azt dánul, és megkérdezte a számi illetőt, hogy mi a megfelelője az anyanyelvén. Csak ezután, amikor Sajnovics hallotta a szót anyanyelvi beszélőtől kiejteni, tudta leírni a maga számára érthető módon. Rájött (legalábbis ezt állítja a Demonstratióban), hogy minden számi fonéma megtalálható a magyarban is, ezért képes volt teljesen akcentus nélkül kiejteni a számi szavakat.²⁹

Ez volt az az anyag, amelyet Sajnovics Vardøben összegyűjtött: Leem Nomenclator és Grammatica című műve, amelyet ő maga fordított latinra a helyi plébánossal együttműködve, valamint a számikkal készített interjúk, amelyek lehetővé tették számára, hogy a szavak hosszú sorát úgy írja le, ahogyan hallotta, nem pedig úgy, ahogyan nyomtatásban megjelentek. Sajnos Sajnovics eredeti vardøi helyszíni jegyzetei elvesztek, de gyakorlati megközelítését mindenesetre bőségesen leírja a Demonstratio.

Dél felé tartó útjuk során Sajnovics és Hell találkozott több, Észak-Norvégia számi területein állomásozó plébánossal és misszionáriussal. Ezekkel a helyi informátorokkal folytatott beszélgetéseik azonban kevéssé dokumentáltak. Ezenkívül augusztusban és szeptemberben még néhány hetet Trondheimben töltöttek. Ezúttal valóban találkoztak Leemmel, ám az útinapló rejtélyes mondata azonban nem sokat mond: „Leem urat, a számi nyelv professzorát látogatták meg.”³⁰

²⁸ [Hans Gram,] Nucleus Latinitatis, qvô pleræqve Romani sermonis Voces, ex classicis Auctoribus aureæ argenteæque ætatis, ordine Etymologico adductæ, et interpretatione vernacula expositæ comprehenduntur, Adjecto & indice Danico: in usum scholarum Daniæ & Norvegiæ Editio Secunda (Havniæ: Ex Reg. Majest. & Universit. Tyographéo, 1722). 1712 és 1763 között összesen öt kiadása volt.

²⁹ Sajnovics, *Demonstratio* 1 kiadás, 14.

³⁰ Sajnovics, *Napló*, 1769. szeptember 7. “Visitatus D. Leem. Prof. ling. Lapponicæ.”

Ami a levéltári bizonyítékokat illeti, Koppenhágában ebben a tekintetben jobban állunk. Míg 1768 nyarán, amikor északi útjuk során a fővárosba látogattak, nagyon siettek, ezúttal nyolc hónapig időztek ott. Sajnovics útinaplójának és a *Demonstratio* utolsó fejezetének kombinációja a főváros szellemi miliójének számos befolyásos szereplőjével való szoros együttműködést dokumentálja. Minden valószínűség szerint csak 1769/70 őszén és telén kezdte Sajnovics megszerezni a terepen készített feljegyzéseit, kiegészítve és kontextusba helyezve azokat a létező, korábban számára ismeretlen tudományosság széles körével.³¹ Már láttuk, hogy Leem könyveit azzal mutatja be, hogy elmondja: ezek Storm egyházmegyei helytartó ajándéka voltak. A *Demonstratio* kiváló forrás a tudományozásához, amennyiben Sajnovics oly aprólékosan említi a kutatásaihoz infrastruktúrát biztosító magánszemélyeket. Különösen az utolsó fejezet sorolja bőségesen ezeket a neveket. A *Demonstratio*ban említett nevek teljes listája megtalálható az általam összeállított adatbázisban (l. Aspaas 2022). Sokaknak mond köszönetet a segítségért, ami nagyon gyakran a felhasznált könyvek biztosítását jelentette. A fent említett Thott és Storm csak kettő volt a sok könyvgyűjtő közül, akik segítettek. Egy másik példa a nemesember, történész és litterateur³²

„kiváló von SUHM konferenciatanácsos úr jóindulatának újabb jeleként elküldött hozzám egy könyvecskét, amelyet épp az idén, 1770-ben, a legfrissebben adtak ki Göttingában, mégpedig FISCHER *Quæstiones Petropolitanæ* c. művét.”

(Sajnovics 2021: 189)

Miután idézett néhány mondatot ebből a műből, Sajnovics azt állítja, hogy „Ezeket később elküldtem a nyomdásznak, hogy pontosan ide illessze be”.³³ Sajnovics útinaplójából valóban pontosan meg tudjuk határozni a dátumot: 1770. február 19. E dátum után a *Demonstratio* első kiadását lezárták szerkesztésre.³⁴

³¹ Ami Leem helyesírási rendszerének magyarra „fordításának” folyamatát illeti, Sajnovics a *Demonstratio* második kiadásában azt írja, hogy ezt Vardøben véglegesítették, és Koppenhágában egy számi anyanyelvi beszélő ellenőrizte. (2. kiadás, 38.).

³² Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 81: „Jam Demonstratio hæc mea typis exscribenda erat, cum Illustr. D. a SUHM Conferentiæ Consiliarius, nova benevolentia suæ significatione libellum mihi submisit hoc plane anno 1770. recentissime Göttingæ editum, nempe: Fischeri *quæstiones Petropolitanas*.”

³³ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 82: „Hæc Typographo tardius submissi isto præcipue loco *inserenda*” (az eredetiben dőlt betűvel szedve).

³⁴ Sajnovics, *Napló*, 1770. február 19.: „Obtinui *Quæstiones Petropolitanas Fischeri. de Or[i]gine Ung[a]rorum tractantes*” (Megszereztem Fischer *Quæstiones Petropolitanæ* című, a magyarok eredetéről szóló művének egy példányát). Március 2-án Thott azzal

Ez nem a megfelelő hely Sajnovics és Hell skandináv földön tett látogatásuk során a tudós világ dán–norvég tagjaival folytatott interakcióinak átfogó vizsgálatára. Inkább arra fogunk rámutatni, hogy Sajnovics miként használta fel azt a tanult irodalmat, amelyhez hozzáférhetett.

4. Skandináv óriások vállán állva

Knud Leem trondheimi professzorságával, valamint úttörő Grammaticájával és Nomenclatorával a Dán Királyság és Norvégia számi nyelvtudományának élő legendája volt. Sajnovics első fejezetében, aminek a címe „A magyar és a lapp nyelv azonos lehet anélkül is, hogy a beszélők kölcsönösen megértenék egymást” a következőképpen mutatja be:³⁵

„A finnarchiai lappokkal kapcsolatban olyan tökéletesen szavahihető tanúm van, mint a neves LEEM úr, a lapp nyelv nyilvános professzora Nidrosiában [Trondheimben], aki annak idején négy éven át misszionárius, és hat éven át az altai egyházközösség lelképásztora volt Finmarchiában. Miután tíz évi gyakorlással alaposan elsajátította ezt a nyelvet, egy minden dicséretet megérdemlő művet alkotott, és elsőként foglalta szabályokba a finnarchiai lappok nyelvét, megfigyeléseivel megvilágította és megalkotta annak nyelvтанát, amely végül 1748-ban Koppenhágában kinyomtatván ma közkezen forg. Ez a neves szerző pontosan megfigyelte, hogy Finmarchia tengeri lappjai nem értik meg a hegyi lappokat, és viszont: de ezt nem a nyelvek különbözőségére vezette vissza, mint ahogy azt a tudatlanok teszik, hanem felismerte, hogy ez csupán a dialektusok különbözőségéből fakad.”

(Sajnovics 2021: 108)

A *nyelv vagy nyelvjárás* kérdéséhez további svéd tekintélyes szerzőket is idéz. Leem Grammatica című műve után a következő a sorban Pehr Höögström (1714–1784) misszionárius Beschreibung des der Crone Schweden gehörende Lapplandes

---

mentegetőzött, hogy a mű még nem készült el, mert a nyomdász beteg volt. Végül április 10-én Sajnovics megkapta a példányt, amelyet személyesen adott át Thottnak.

³⁵ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 4: „De Lapponibus quidem Finmarchiæ testem habeo omni exceptione majorem Cl. D. Leem Linguæ Lapponicæ Professore Publicum Nidrosiæ, olim quadriennio Missionarium, & Sexennio Altensis Communitatis in Finmarchia Pastorem. Postquam is 10 annorum usu Idioma hocce pertractavit, rem aggressus est omni laude dignissimam, primusque linguam Lapponum Finmarchiæ ad regulas revocare, observationibus illustrare, & Grammaticam conscribere instituit, quæ dein anno 1748 Typis Hafniensibus excusa in multorum hodie manibus versatur. Adverterat optime Cl. hic author Lappones Maritimos Finmarchiæ non intelligi a Montanis, & vice versa; neque tamen hoc in diversitatem Idiomatis retulit, ut imperiti faciunt, verum ex diversitate duntaxat dialectorum oriri agnovit.”

című munkája, amely 1747-ben jelent meg svédül, majd a következő évben újra kiadták német fordításban Koppenhágában és Lipcsében.³⁶ Sajnovics munkájában két teljes oldalt töltenek meg a Högström Beschreibung című művéből vett idézetek, ahogy írja: „Ez a férfiú, aki alapos jártasságra tett szert a lapp nyelvben, míg sok esztendőn át misszionárius és lelkipásztor volt a svédországi lappok között, művének 73. oldalán ezt mondja [...]”³⁷ Högström lényegében pontosan ugyanazt mondja, mint Leem: a száminak sok különböző nyelvjárása van, melyekből hiányzik a kölcsönös érthetőség. A Svédországban kiadott két számi nyelvtan, Pehr Fjellström (1697–1764) és Henrik Ganander (1700–1752 körül), összehangban van Leemmel, amikor azt állítja, hogy a számi nyelv svédországi formái és a Leem által vizsgált finnmark-számi (északi számi) nyelvjárások közötti különbség csak a nyelvjárás szintjén áll fenn. „Ezért az az enthüméma, miszerint a magyar ember nem érti meg a lapp beszédet, tehát különbözik a nyelvük: hamis és semmitmondó bizonyíték” – zárja a gondolatmenetet Sajnovics (2021: 111).³⁸

Mint említettük, Sajnovics a nyelvjárás fogalmának tárgyalásakor túllép a számi és a magyar nyelv különböző formáinak példáján. A germán nyelvek különböző formáit is „nyelvjárásokként” jelöli meg különálló nyelvek helyett. Ebben egy újabb svédet, Johan Ihre (1707-1780) uppsalai professzort követi. Nagyszabású Glossarium Suiogothicum című művében (két kötet, 1769) Ihre elég határozottan rámutat a különböző nyelvekre és az azoknak alárendelt „nyelvjárásokra”. Teljes címe így fordítható:³⁹

Szuiogót szótár, amelyben a mindennapi életben gyakran használt szavak mellett olyanok is magyarázatot kapnak, amelyek a régi hazai törvényekben és más középkori írásokban fordulnak elő, és a rokon mőzegót, angolszász, alemann, izlandi, valamint gót és kelta eredetű nyelvjárások alapján vannak megvilágítva.

A szuiogót Ihre nyelvén több mint egy csipetnyi góticismust rejt magában. A góticismus az idősebb Olaus (Olf, Olof) Rudbeckre (1630–1702), a svéd szellem-

³⁶ Sajnovics egyértelműen a német kiadást használta. (Copenhagen und Leipzig: Verlegts Gabriel Christian Rothe, 1748).

³⁷ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 5: „Vir hic, & Missionarium, & Pastorem inter Lappones Suecicos multis annis dum ageret, insignem Idiomatis Lapponici peritiam assecutus, operis sui pag. 73 sic loquitur.”

³⁸ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 7–8: „Adeoque Enthymema hoc: *Ungarus Lapponem loquentem non intelligit, ergo diversa habent idiomata. Falsum esse, & nullius ponderis argumentum.*”

³⁹ *Glossarium Suiogothicum: In Quo Tam Hodierno Usu Frequentata Vocabula, Quam In Legum Patriarum Tabulis Aliisque Aevi Medii Scriptis Obvia Explicantur, Et Ex Dialectis Cognatis, Moesogothica, Anglosaxonica, Alemannica, Islandica Ceterisque Gothicae Et Celticae Originis Illustrantur.* Auctore Johanne Ihre (Upsaliae: Typis Edmannianis, 1769).

történet óriására utal, akinek többkötetes, kétnyelvű *Atland/Atlantica* című műve a XVII. század utolsó negyedétől kezdve a skandináv történeti gondolkodók nemzedékeit formálta.⁴⁰ Az Ihre-féle *suiogót* nyelv (azaz a *suionok* gót nyelve, vagy *svear*) magában foglalta mind a korabeli svéd népnyelvet, mind pedig az ó-norvég előzményeket. A *Glossarium* célja nem egyszerűen a svéd szavak jelentésének latin nyelvű magyarázata volt, hanem a szavak gyökeinek vizsgálata, mégpedig a halott és élő, közeli és távoli rokon nyelvek egész sorával való összehasonlítással – más szóval Ihre glosszáriuma mindenekelőtt etimológiai szótár.

Az elveszett, közös ősnyelv fogalma nem volt ismeretlen Ihre számára. Ez a *Prooemium*ában (Bevezetés), például a *Lingua Latina* című részben is megnyilvánul. Itt a régi germán, az ógörög és a latin közös gyökeréről beszél – nevezetesen az elveszett szkíta nyelvről, amely bizonyos mértékig rekonstruálható a hangváltozások általános mintáira rámutatva.⁴¹ Ihre a Bevezetés vége felé olyan mintákat sorol, amelyek hasonlóak azokhoz, amelyeket később a Grimm testvérek, Jacob (1785–1863) és Wilhelm (1786–1859) tudományos szigorúsággal határoztak meg.⁴² A korabeli svéd, dán, német és norvég példák bemutatásának módja Sajnovicsnál elég szorosan követi ezt a logikát, bár konkrét példái nem azonosak. Ennél is fontosabb, hogy Ihre módszere szolgál alapul a hangváltozások szabályos mintázatainak azonosítására a *Demonstratio* nyolcadik fejezetében található „A magyar és a lapp nyelv azonos voltát mutatják a mindkét népnél közös szavak” című érvelésnek. Ihre a magyar és a számi nyelvről kevesebbet tud mondani, de a *Lingua Fennica et Lapponica* című fejezetben bemutat néhány bizonyítékot a számi-finn-magyar kapcsolatokról.⁴³ Sajnovicshoz hasonlóan Ihre is pontosan azt feltételezi, hogy a magyar, a számi és a finn nyelv közötti megfeleltetések közös múltból erednek, még azelőtt, hogy az azonos nyelvet beszélők elváltak volna egymástól.⁴⁴

⁴⁰ Rudbeckről és szellemi örökségéről lásd Røling 2020, különösen a *Zion in Lapland: Sprachspekulation zwischen Schweden und Finnland* című fejezet (II:1114–1370). https://doi.org/10.1163/9789004434516_006

⁴¹ Ihre, *Glossarium Suiogothicum*, i–xlvi (pp. xxiii–xxix). Lásd még Røling, II:1312.

⁴² Ihre, *Glossarium Suiogothicum*, xli–xlvi.

⁴³ Ihre, *Glossarium Suiogothicum*, xxxix–xli. Ezt idézi Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 76–78.

⁴⁴ Ihre, *Glossarium Suiogothicum*, xl: “Ex allatis satis constare arbitror, hasce regiones, Fennicam & Hungaricam, quas tot aliæ gentes, tot Linguæ dissonæ separant, & post tot seculorum dissidium nihilominus in sermone oppido multa communia habere.” („Meglátásom szerint a fent említett tények azt bizonyítják, hogy a két régió – a finn és a magyar – annak ellenére, hogy ennyi különböző nép, ennyi eltérő nyelv választja el őket egymástól, ennyi évszázad után is igen sok közös vonást mutatnak a nyelveikben.”)

Mint Ihre címéből láttuk, a dialektus szó ott is előkelő helyet foglal el, ahol a modern összehasonlító inkább ugyanazon nyelvcsalád (al)ágairól beszélnek.⁴⁵ Sajnovics számára a magyar és a számi egyértelműen „nyelvjárások” voltak, pontosan úgy, ahogy a svéd, a dán és a német egyazon nyelv dialektusai. Ihre nem definiálja ezeket a fogalmakat glosszáriumának bevezetőjében. Egy másik uppsalai professzor, Olaus (Olof) Rudbeck az ifjabb (1660–1740) azonban már 1717-ben kiadta a *Specimen usus linguae gothicae* című művét. Ebben az észt és a lett nyelvről mint a finn nyelv „dialektusairól” értekezik, valamint egy olyan elméletet is találunk, amely szerint a számi és a finn eredetileg egy és ugyanaz a nyelv volt. Ami a magyart illeti, Rudbeck azt állapította meg (1717: 77)

„hogy a magyar és a finn nyelvet olyan szoros rokonság fűzi egymáshoz, hogy mindenképpen megérdemlik a rokon megnevezést. Ennek alátámasztására úgy döntöttem, hogy bemutatok egy listát a mindennapi életben gyakran használt, tehát kevésbé változó, vagy eltűnő szavakról, amelyből a magyar és a finn nyelv közötti egyezés nyilvánvalóvá válik.”

Összefoglalva, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy Leem, Högström, Ganander, Ihre és ifjabb Rudbeck műveiből Sajnovics többet merített, mint egyszerűen információt a számi nyelvről, itt találkozott azzal a módszertani szigorral is, amely szükséges volt ahhoz, hogy összehasonlítsa anyanyelvét a messzi észak-finnmarki számik nyelvjárásával.

Mivel az eddig említett tudósok elsősorban az etimológiára és – Ihre esetében – a hangváltozások mintáira összpontosítottak, Sajnovics rendszerének a nyelv-tannal foglalkozó része valószínűleg más forrásból származik. Paradox módon úgy tűnik, hogy legfőbb inspirálója egy olyan tudós volt, akinek a következtetéseivel valójában nem értett egyet. A koppenhágai egyetem néhai professzora, Marcus Wöldike (1699–1750) 1746-ban publikált egy tanulmányt a grönlandi (inuit) nyelvről és annak a magyarral való lehetséges kapcsolatáról (Wöldike 1746a).⁴⁶ Wöldike

⁴⁵ Ez egyébként olyannyira így van, hogy nemcsak a mai értelemben vett nyelvjárásokra, ill. rokon nyelvekre használják a *dialectus* szót, hanem egy-egy nyelv régebbi változatára is. Amikor Pray elküldi a frissen felfedezett HB kezdősorait a barátainak, ők javasolják, hogy azért adja épp Sajnovicsnak a HB-t megmagyarázni, mert aki a magyar egyik dialektusát (a számit) megértette, az megérti a magyar másik dialektusát (a régi nyelvváltozatot) is. Sőt, Kollár, a könyvtáros ezt írta Praynak vissza: „Továbbá ebben a lapp-magyar (!) részletben nagyon tetszetek a következők: *Menyi milostben terumteve...*”

⁴⁶ Sajnovics a latin fordítást használta: *Meletema, de lingvæ Groenlandicæ origine, ejusqve a cæteris lingvis differentia, Scriptorum a Societate Hafniensi Bonis Artibus Promovendis Dedita Danice editorum nunc autem in Latinum sermonem conversorum, pars secunda* (Wöldike 1746b)

szerint a két nyelv rokonságát a nyelvtani hasonlóságok alapján lehetett bizonyítani. Bár Sajnovics nem ért egyet azzal, hogy a magyar és az inuit nyelvtanban bármi közös lenne, mégis meglehetősen szorosan követi Wöldike logikáját, és három teljes fejezetet szentel a morfológia és a szintaxis összehasonlító vizsgálatának. Sőt Sajnovics egy fontos érve, a vallásos szövegekkel, például a Pater nosterrel szembeni módszertani szkepticizmusa kifejezetten Wöldikétől származik, aki azt állította, hogy „a dán misszionáriusok 24 év alatt több dán szóval bővítették a grönlandi lexikont, mint norvég elődeik a Grönlandon töltött négy évszázad alatt.”⁴⁷

Nehéz meghatározni egy végső inspirációs forrást. A fonetikára helyezett hangsúllyal összhangban Sajnovics rendkívül érzékeny volt a beszélt nyelv lejegyzésének folyamatára. A modern angol és francia nyelvvel ellentétben, amelyeknek látszólag kaotikus ortográfiája van, Sajnovics amellet érvelt, hogy minden egyes fonémát következetesen egyetlen betűjelnek kell ábrázolnia. Ezt – érvelése szerint – a mai magyar nyelvben sikeresen megvalósították, de a Leem által szerkesztett számi könyvekben ez nem így van. Miközben dicséri Leem zsenialitását és úttörő szellemét a számi nyelv tanulmányozásában, kritizálja helyesírási rendszerét, mert az következetlen és betűkkel túlterhelt. A probléma azonban nem korlátozódik a dán–norvég oldalra:⁴⁸ „...soha Vertmunus nem alkotott annyi alakot, ahány különböző helyesírása létezik annak a nyelvnek, melyről szólok. Minden könyvecske szerzője önnön jogának érezte, hogy a saját elképzelése szerint alkosson helyesírást.” (Sajnovics 2021: 115)

Sajnovics ezt az állítást alátámasztandó, hivatkozik Ihre latin nyelvű disszertációjára, valamint Gananderre, akinek nyelvtana öt különböző skandináv szerző által a számi nyelvre használt öt különböző helyesírási rendszert sorolt fel.⁴⁹ Ehhez a listához Sajnovics hozzáadta Leemet. Sajnovics meg volt győződve arról, hogy a magyar helyesírás lesz a megoldás. A helyesírásról szóló hosszú fejezetében egy táblázatot mutatott be, amelyben a számi nyelv összes hangját, a Leem helyesírással együtt, magyarra konvertálta.⁵⁰ Ez a dán–norvég egyházi hatóságok „nyelvpolitikáját” célozta, akiknek el kellene rendelniük, hogy minden számi nyomtatványon a magyarosított rendszert használják. A számi helyesírás reformja csaknem megvalósult Sajnovics elképzelését követve; úgy tűnik, hogy az ötletet

⁴⁷ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 10: “*Missionarii, inquit [scil. Wöldike], Danici 24 annorum spatio plures voces Danicas in linguam Grœnlandicam induxerunt, quam veteres Norwegi quatuor, quæ in Grœnlandia exegerunt, integris Seculis*” (italics in original). Az idézet forrása Wöldike 1746b: 149.

⁴⁸ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 11.

⁴⁹ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 11–12.

⁵⁰ Sajnovics, *Demonstratio* 1. kiadás, 22–25.

csak azért vetették el, mert Sajnovics dán-norvégiai fő pártfogóját, Thott minisztert 1770 végén megfosztották hatalmától (Aspaas 2021, Kelemen 2021).

5. Összefoglalás

Sajnovics írói stílusa szerény és őszinte. Nem állítja, hogy a nyelvészeti módszertan szakértője lett volna, mielőtt első kézből szerzett tapasztalatokat az észak-norvégiai beszélt számi nyelvvel kapcsolatban. Anyanyelve a magyar volt, amelyet több éven át használt a papi szolgálatban is. Sajnovics pap és matematikus volt, aki nyelvész lett, amikor találkozott a számi anyanyelvűekkel.

Senki sem tud tudományos remekművet alkotni a korábbi tudományos eredmények nélkül. A Dán Királyságban és Norvégiában, elsősorban Koppenhágában hivatásos és műkedvelő tudósok látták el a Finnmarkban készített terepmunka-feljegyzések rendszerezéséhez és elemzéséhez szükséges szakirodalommal. Sajnovics szerencséjére már Finnmarkban kéznél volt egy számi nyelvtan és egy szótár; ez a vékony, de nélkülözhetetlen irodalmi anyag jelentősen kiegészült koppenhágai tartózkodása alatt, ahol a Dán Királyi Tudományos Társaság számára készített előadást. Az olyan jelzőkkel, mint „minden másnál megbízhatóbb tanú” (Leem) és „[egy olyan ember], aki a számi nyelvet kiválóan ismeri” (Högström), a Demonstratióban a tekintélyek panteonja épül fel. A számi nyelv, valamint más, ma már a finnugor vagy uráli nyelvcsalád részeként jellemzett „nyelvjárások” kutatása már több mint egy évszázada folyt Németországban, Oroszországban, Svédországban (beleértve Finnországot is) és Dánia-Norvégia területén, amikor Sajnovics 1768-1770-ben Skandináviában járt.

Nem meglepő, hogy Sajnovics az óriások vállán állva tudott fellépni az összehasonlító nyelvészet színpadára. És mégis, annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedekben Sajnovicsról jelentős mennyiségű, kiváló tudományos munka látott napvilágot, úgy tűnik, mindeddig figyelmen kívül hagyták, hogy ezen óriások többsége valójában skandináv volt. Csak a Demonstratio első, eredeti kiadására összpontosítva válik láthatóvá ez a – magyar jezsuitától – meglehetősen szokatlan szellemi örökség.

Ha visszatérünk Sajnovics Demonstratio újdonságainak fenti felsorolásához, az alábbiak szerint foglalhatjuk össze legfőbb inspirációs forrásait:

- 1) Egy nyelv fonetikája annak elsődleges jellemzői közé tartozik: Leem, Högström.
- 2) A nyelvek összehasonlításakor a valláson, hitvilágon kívüli szavakat kell használni: Ifjabb Rudbeck, Wöldike.
- 3) A hangváltozás általános törvényei fontosabbak, mint a feltűnő hasonlóságok: Ihre.

- 4) A nyelvek nyelvtani szerkezete kulcsfontosságú a rokonság megítélésekor: Wöldike.
- 5) A rokon nyelvek csupán egy közös – gyakran elveszett – származási nyelv dialektusai: Ifjabb Rudbeck, Ihre.

Irodalom

Aspaas, Per Pippin 2012: *Maximilianus Hell (1720–1792) and the Eighteenth-Century Transits of Venus: A Study of Jesuit Science in Nordic and Central European Contexts*. PhD értekezés. Tromsø: University of Tromsø. <https://hdl.handle.net/10037/4178>

Aspaas, Per Pippin 2021: *Forordet til Knud Leems Lexicon Lapponicum (1768–1781): Oversatt til norsk, med en innledning og kommentarer*. Bibliotheca Neolatina Upsaliensis 17. Upsala.

Aspaas, Per Pippin 2022: *References to scholars and linguistic sources in the two editions of Sajnovics' Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse (Hafniae, 1770; Tyrnaviae, 1771)*. <https://doi.org/10.18710/XOYEHP>, DataverseNO, V3.

Aspaas, Per Pippin – László Kontler 2020: *Maximilian Hell (1720–92) and the Ends of Jesuit Science in Enlightenment Europe*. Jesuit Studies 27. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004416833>

Birket-Smith, S. 1912: *Kjøbenhavns Universitets Matrikel*. III. København: Hagerup.

Büsching, Anton Friedrich 1764: *Neue Erdbeschreibung: Erster Theil, welcher Dänemark, Norwegen, Schweden, das ganze russische Reich, Preussen, Polen, Hungarn und die europäische Turkey, mit denen dazu gehörigen und einverleibten Ländern, enthält*, 5th ed. Hamburg: bey Johann Carl Bohn.

Dessaint, Michel 1995: De Societatis Iesu Artibus Grammaticis. *Amerindia* 19–20: 457–471.

Ehrencron-Müller, H. 1926: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, III. København: Aschehoug.

Gheno, Danilo 1975: Sajnovics e la Demonstratio. Problemi e caratteri dell'edizione di Trnava. *Atti e memorie: Accademia Patavina di scienze lettere ed arti* 87: 45–49.

Gram, Hans 1722: *Nucleus Latinitatis, qvô pleræqve Romani sermonis Voces, ex classicis Auctoribus aureæ argentæque ætatis, ordine Etymologico adductæ, et interpretatione vernacula expositæ comprehenduntur, Adjecto & indice Danico: in usum scholarum Daniæ & Norvegiæ Editio Secunda*. Havniæ: Ex Reg. Majest. & Universit. Tyographéo.

Högström, Pehr 1748: *Beschreibung des der Crone Schweden gehörende Lapplandes*. Copenhagen und Leipzig: Verlegts Gabriel Christian Rothe.

Ihre, Johannes 1769: *Glossarium Suiogothicum: In Quo Tam Hodierno Usu Frequentata Vocabula, Quam In Legum Patriarum Tabulis Aliisque Aevi Medii Scriptis Obvia Explicantur, Et Ex Dialectis Cognatis, Moesogothica, Anglosaxonica, Alemannica, Islandica Ceterisque Gothicae Et Celticae Originis Illustrantur*. Upsaliæ: Typis Edmannianis.

Jantzen, A. 1891: Rasmus Fleischer. In: Carl Fredrick Bricka (ed.), *Dansk Biografisk Lexikon*, V. Kjøbenhavn: Gyldendal. 201–202.

Jones, William 1788: ‘The Third Anniversary Discourse Delivered 2 February 1786’, *Asiatick Researches: or, Transactions of the Society instituted in Bengal, for inquiring into the History and Antiquities, the Arts, Sciences, and Literature, of Asia*, I (1788), 415–431.

Kelemen, Ivett 2021: The life and work of the Saami theologian and linguist: Anders Porsanger. *Studia Uralo-altaica* 51: 71–79. Szeged <https://doi.org/10.14232/sua.2021.54.71-79>.

Kornerup, Bjørn 2011: Rasmus Fleischer. In: *Dansk Biografisk Leksikon* 3rd edition, ed. by Svend Cedergreen Bech (orig. printed 1979–84). Online version: https://biografiskleksikon.lex.dk/Rasmus_Fleischer

Leem, Knud 1748: *En Lappisk Grammatica Efter den Dialect, som bruges af Fjeld-Lapperne udi Porsanger-Fiorden, Samt Et Register over de udi samme Grammatica anførte Observationers Indhold, Hvorhos er føyet et Blad af den berømmelige Historie-Skriveres Hr. Baron Ludvig Holbergs Kirke-Historie oversat i det Lappiske Tungemaal med en Analysi over et hvert Ord*. Kiøbenhavn: Paa Missionens Bekostning, Trykt af Gottman Friderich Kisel.

Leem, Knud 1756: *En Lappesk Nomenclator efter Den Dialect, som bruges af Fjeld-Lapperne i Porsanger-Fjorden*. Tronhiem: Trøkt hos Jens Christensen Winding.

Leem, Knud 1767: Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse, oplyst ved mange Kaabberstykker; med J. E. Gunneri [...] Anmærkninger; og E. J. Jessen-S. [...] Afhandling om de Norske Finners og Lappers Hedenske Religion. = Canuti Leemii [...] De Lapponibus Finmarchiæ, eorumque lingua, vita et religione pristina commentatio, multis tabulis æneis illustrata: una cum J. E. Gunneri [...] Notis; & E. J. Jessen-S. [...] Tractatu Singulari de Finnorum Lapponumque Norvegic. religione pagana (Kiøbenhavn: Trykt udi det Kongel. Waysenhuses Bogtrykkerie af G. G. Salikath).

Nyerup, Rasmus 1818: *Dansk-norsk Litteraturlæxicon* I. Kjøbenhavn: Gyldendal.

Porthan, Henrik Gabriel 1771: [review of *Sajnovics (1770)*], *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo*, N:o 1 (Den 15 Januarii 1771), 3–8; N:o 8 (Den 30 April 1771), 61–62; N:o 18 (Den 30 September 1771), 138–141; N:o 19 (Den 15 October 1771), 148–150; N:o 23 (Den 16 December 1771), 180–181; N:o 24 (Den 31 December 1771), 186–188.

Roling, Bernd 2020: *Odins Imperium: Der Rudbeckianismus als Paradigma an den skandinavischen Universitäten*, 2 vols. Leiden: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004434516_006

Rudbeck, Olaus 1717: *Specimen usus linguæ Gothicæ, in eruendis atque illustrandis obscurissimis quibusvis Sacræ Scripturæ locis: addita analogia linguæ Gothicæ cum Sinica, nec non Finnicæ cum Ungarica*. Upsalis, impressum â Joh. Henr. Werner, reg. typogr.

Sainovics, Joannes [1770]: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Regiæ Scientiarum Societati Danicæ prælecta Hafniæ mense Januario Anno MDCCLXX*. Hafniæ: Typis Orphanotrophii Regii, excudit Gerhard Giese Salicath.

Sainovics, Johannes 1770: Beviis, at Ungarernes og Lappernes Sprog er det samme. Oversat af det Latinske ved M. R. Fleischer. *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab ere fremlagte og oplæste* 10. Kjøbenhavn: Gerhard Giese Salikath. 653–732.

Sajnovics, Joannes [1771]: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Regiæ Scientiarum Societati Danicæ prælecta, et typis excusa Hafniæ Anno MDCCLXX. Recusa*. Tyrnaviæ: Typis Collegii Academici Societatis Jesu.

Sajnovics, Joannes [1968]: [Facsimile edition of *Sajnovics (1771)*], with an introduction by Thomas A. Sebeok, Uralic and Altaic Series 91. Bloomington: Indiana University.

Sajnovics, Johannes 1972: *Beweis, daß die Sprache der Ungarn und Lappen dieselbe ist* [German translation of *Sajnovics (1771)* by Monika Ehlers, with commentary and afterword by Gyula Décsy and Wolfgang Veenker], Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Sajnovics, János 1994: *Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos* [Hungarian translation of *Sajnovics (1771)* by Zsuzsa Vladár, edited by Enikő Szíj] Bibliotheca Regulyana 2. Budapest: ELTE

Sajnovics János 2021: *A koppenhágai Demonstratio. Bizonyítás: A magyar és a lapp nyelv azonos. 1770* [Hungarian translation with commentary of *Sainovics (1770)* by Zsuzsa Vladár Constantinovitsné, edited by Enikő Szíj] Bibliotheca Regulyana 7. Budapest: Pytheas.

Schefferus, Johannes 1763: *Lapponia, id est regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio: in qua multa de origine, superstitione, sacris magicis, victu, cultu, negotiis Lapponum, item Animalium, metallorumque indole, quæ in terris eorum proveniunt, hactenus incognita Produntur, & eiconibus adjectis cum cura illustrantur*. Francofurti: Ex Officina Christiani Wolfii Typis Joannis Andreæ.

Schlözer, August Ludwig 1771: *Allgemeine Nordische Geschichte*. Halle: Johann Justius Gebauer.

Vladár, Zsuzsa 2008: Sajnovics' Demonstratio and Gyarmathi's Affinitas: Terminology and Methodology. *Acta Linguistica Hungarica* 55/1–2: 145–181.

Wöldike, Marcus 1746a: Betænkning om det Grønlandske Sprogs Oprindelse og Uliighed med andre Sprog. *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste*, II, 129–156.

Wöldike, Marcus 1746b: Meletema, de lingvæ Groenlandicæ origine, ejusqve a cæteris lingvis differentia. *Scriptorum a Societate Hafniensi Bonis Artibus Promovendis Dedita Danice editorum nunc autem in Latinum sermonem conversorum*, II, 137–162.